

2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985.
4. Гиндин С.И. Современная лингвистика текста. – Изв. АН СССР, Сер. Лит. и яз., т.36. – 1977. – №4.
5. Гаузенблас К. О характеристике и классификации речевых произведений. – Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. – М., 1978. – вып. 8.
6. Головина Л.В. Креолизованный текст: закономерности построения // Речевое общение: цели, мотивы, средства. – М., 1985.
7. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М., 1980.
8. ДСТУ 4163-2003. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. – Чинний від 01.09.2003. – К.: Держстандарт України, 2003.
9. Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – N 48. – С. 650.
10. Коваль А. П. Культура ділового мовлення. – К., 1983.
11. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс. – М., 2003.
12. Николаева Т. М. Теория текста. – Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
13. Панов Е.Н. Знаки. Символы. Языки. – М.: Знание, 1983.
14. Пиз А. Язык телодвижений. – М., 1995.
15. Пирогова Ю.К. и др. Рекламный текст: Семиотика и лингвистика. – М., 2000.
16. Плотников Б.А. Семиотика текста. Параграфемика. – Минск, 1992.
17. Потапова Р.К. Коннотативная паралингвистика. – М., 1997.
18. Радзівська Т.В. Текст як засіб комунікації. – К., 1993.
19. Рождественский Ю.В. Проблематика современной теории текста в книге В.В.Виноградова «О художественной прозе» // Синтаксис текста: Сб. Статей (отв. ред. Г.А.Золотова). – М.: Наука, 1979. – С. 5 – 17;
20. Русский язык: энциклопедия». – М.: Сов. энциклопедия, 1979. – С. 348.
21. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006.
22. Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М., 2002.
23. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция// Оптимизация речевого воздействия. – М., 1990.
24. Шульгіна В.І. Документознавство як напрям прикладної лінгвістики // Лінгвістичні студії: Зб. наук праць. – Черкаси–Брама–Україна, 2006. – С. 100–105.
25. H. Parret. Discussing Language. The Hague. – Paris, 1974.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ „УКРАЇНСТВО” В МЕМУАРНИХ ТЕКСТАХ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА

© Наталія Мазур, 2007

Національний аграрний університет (Київ)

УДК 811.161.2'373

У статті запропоновано аналіз лексико-семантичного поля „українство”, що об'єднує мікрополя „свідомість”, „відродження”, „ідея, рух”, „справа,

питання”, „кола, сфери” з ключовим словом-визначенням український (а, е) у мемуарних текстах Є. Чикаленка.

Лексема *українство* виконує роль ключового слова в мемуарних текстах Євгена Чикаленка. Як відомо, поняття ключового слова застосовують насамперед до аналізу художнього тексту: “Ключові слова в художньому творі – це здебільшого слова знакові, слова акцентовані автором-творцем; це – слова-образи або слововосполучення-символи, що найбільш семантично, естетично об’ємні, вони – функціонально найактивніші... Ключові слова багатші від інших лінгвістичних структур на різноманітні розгалуження своїх „асоціативних променів” [2: 230–233].

На підставі семантичних зв’язків у тексті змодельовано лексико-семантичне поле з ключовим словом “українство”. У ньому актуалізовано ознаку “український(а,е)” щодо виокремлених мікрополів – “свідомість”, “відродження”, “ідея, рух”, “справа, питання”, “кола, сфери”. Утворений від власної назви *Україна*, прикметник *український* кількісно переважає вживання власної назви в досліджуваних текстах, оскільки відзначається ширшими зв’язками і містить сему загальної ознаки, пов’язаної не тільки з назвою *Україна*, а й з номінацією *українці*.

Активізація національних рухів початку ХХ ст. зумовила інтенсивне використання відповідних тематичних груп суспільно-політичної лексики. Характерно, що ця лексика функціонує в мовотворчості письменників початку ХХ ст., зокрема в їхніх листах, публіцистичних творах [7] актуалізуються номінації *свідомість*, *відродження*, *ідея* тощо. Названі лексеми функціонують як ключові в сучасних історичних текстах, що висвітлюють суспільно-політичний рух в Україні наприкінці ХІХ ст. [2]. Слова-поняття *свідомість*, *самосвідомість* у сполученні з прикметником *національна* характеризують сучасний науковий дискурс, присвячений історії ХІХ ст.: “У ХІХ ст. розвиток національного “Ми” відбувається шляхом активізації духовних цінностей українського народу, ідеологічного спрямування етнічної самосвідомості, її трансформації від етнографічного романтизму до акцентування демократичних і визвольних аспектів” [5: 41].

Зафіксовано характерну лексико-синтаксичну сполучуваність слова *свідомість*, з яким утворено усталене словосполучення “*українська національна свідомість*”, що використовується в таких контекстах: *ширити (поширити) українську національну свідомість, навести до української свідомості (світогляду), діяти української національної свідомості, зміцнити, поглибити свідомість, розбудити національну свідомість, пролити (розлити, розлилася) національної свідомості, закинути зерно свідомості української, пропаганда (вести, провадити пропаганду) української свідомості, відродження української свідомості, поширення національної свідомості, впливати в напрямку української національної свідомості, вести до свідомості своєї національності, не було (нема) свідомості української*. Наведені приклади засвідчують семантичне розгалуження лексеми *свідомість* у кількох планах. Автор констатує наявність чи відсутність національної свідомості, причому лексема *свідомість* частіше вживається в конструкціях на

позначення відсутності національної свідомості, пор.: “Поляки ж раз у раз намагаються довести урядові, що з Україною нічого рахуватися, бо вона вже зовсім обмосковлена і *ніякої свідомості в українців нема*. А тим часом сам Олесницький з товаришами наочно упевнились, що в народі нашім є *національна свідомість*, тільки здалеку її не видно” (Чик. Щ. I, 226).

Фіксуємо синонімічні відношення між висловами *свідомість поширилася*, *свідомість розлилася*, *широко розлилася свідомість національна*, напр.: “Але тут виникає знов “зачароване коло”: щоб добитися своєї школи – треба, щоб *широко розлилася свідомість національна*, а щоб вона широко розлилася, треба преси, а щоб могла існувати преса, треба школи і т. д.” (Чик. Щод. I, 49).

У синонімічних висловах вжито активні і пасивні форми дієслів *ширити*, *ширитися*: “Преса повинна *ширити національну свідомість* і, очевидно, вона це робить, бо щодня більше як у двох тисячах примірників наша газета розсилається по Україні, її люди бачать, читають, говорять про неї” (Чик. Щ. I, 48); “Але все-таки *свідомість* ця [національна] *шириться* так пиняво, число передплатників так поволі прибуває, що якби так прибувала сила у хворого, то лікар давно визнав би його безнадійним...” (Чик. Щ. I, 48).

Із дієсловами *ширити*, *поширювати*, *розповсюджувати*, *пропагувати* іменник *свідомість* утворює “стерті” метафоричні вислови, а з дієсловами із семою ‘рідина’ (розлити, пролити), метафора оновлюється, напр.: “І дійсно, поступово українська інтелігенція майже скрізь прийняла гарячу участь в кооперації і зробила з неї один з найуспішніших способів *пролиття національної свідомості в народні маси*, що й відіграло таку велику роллю на Україні під час революції 1917 року” (Чик. Сп., 227); “Я певен був, що такий напрямок газети привабить до неї передплатників, що газета широко піде в народні маси, *розіллє там національну свідомість*, пробудить у селян національне почуття, а це я вважав за найпекучішу справу” (Чик. Сп., 311).

Семантичний зв'язок із наведеними метафорами виявляють словосполучення, в яких ужито дієслова, що мають сему ‘сон’ (*розбуджувати*, *розбудити*, *пробудити*), напр.: “Я раз у раз з розпукою казав, що коли ми не матимем своєї преси, школи або хоч такого геніального брехуна, як Сенкевич, щоб *розбудив у широких колах національну свідомість*, то станемо провансальцями” (Чик. Сп., 230).

Мікрополе „відродження” репрезентоване словосполученням *справа відродження української нації*. Зміст цього словосполучення охоплює як сам стан і становище нації, так і діяльність активних суб'єктів, які забезпечують стан відродження. Тому типовим є поширення названого словосполучення такими лексемами із семантичним компонентом ‘активний діяч’, ‘активна дія’: *провідник*, *проповідник*, *борець*, *працівники відродження української нації*.

Ключова лексема *відродження* має як правобічну, так і лівобічну синтаксичну сполучуваність. Приклади правобічного розширення: *відродження України*, *нашого народу*, *українського народу*, *української нації*, *української держави*, *національне відродження України*. Приклади лівобічного розширення: *оживити справу відродження*, *прислужитися до національного відродження*, *віра в справу (майбутнє) відродження*, *справа (діло) відродження*, *фактор у справі відродження* тощо.

Часто вживаним є усталене словосполучення *в справі відродження української нації*. Його варіант – *справа національного відродження, в ділі національного відродження, праця над відродженням України*. Серед лівобічних поширювачів спостерігаємо вживання усталених словосполучень з ключовими іменниками *грунт, фактор, роль*, напр.: “Таким чином, вона [“Стара Громада”] проіснувала коло шістдесяти років без перерви і за своє життя *відограла величезну роль в справі відродження української нації*” (Чик. Сп., 210); “Але все-таки газета має незмірно більше значіння *в ділі національного відродження*, ніж сотні брошур по сільському господарству...” (Чик. Щ. I, 123). Із двох паралельних висловів у *ділі/справі відродження* Є.Чикаленко надає перевагу другому, що виконує функцію прийменника.

У розширеній номінації *справа відродження української нації* відзначаємо лівобічний асоціативний зв'язок із лексемою *віра*, напр.: “... це був цвіт тодішньої київської старшої української інтелігенції [члени “Київської Старої Громади”], бо в той час треба було мати багато мужности, *віри в справу відродження української нації...*” (Чик. Сп., 216).

Оскільки лексема *відродження* номінує дію, то природними є вислови з лівобічними поширювачами *способи, шляхи*, напр.: “Я часом заходив до нього [П.Г.Житецького], хоч ми й розходилися з ним у поглядах *на способи відродження української нації*, але розумного чоловіка приємно послухати...” (Чик. Сп., 232); “Михалевич навчав нас, що всі ці *шляхи ведуть до відродження української нації* і нехай кожний з нас вибирає собі працю по своїй уподобі і здібностям” (Чик. Сп., 84).

У семантичній структурі словосполучень на зразок *в часи національного відродження, історія національного відродження*, виокремлюється сема ‘час’, напр.: “*В часи національного відродження народу* національна інтелігенція його перше всього і найбільше інтересується філологією та історією того народу” (Чик. Сп., 92); “... а я не хочу рвати відносин з громадою, що має великі заслуги *перед історією відродження української нації...*” (Чик. Сп., 256).

Розглянуті лексичні словосполучення з лексемою *відродження* засвідчують наявність оцінної семантики, а саме: контекст фіксує прихильне чи негативне (“кепське”) ставлення до справи відродження.

Концепт “відродження” вербалізується в словосполученнях з іменниками *ідея, рух*. Найтісніші семантичні зв'язки виявляються у сполучуваності лексем *ідея, самостійність, Україна, свідомість, світогляд*. Останні дві лексеми містять у своїй семантичній структурі компонент *ідея*, і навпаки – ідея конкретизується в поняттях національної свідомості, національного світогляду. Про наявність спільного компонента в лексемах *ідея, свідомість, світогляд* свідчать сучасні історичні контексти, пор.: „Національна ідея стає суто гносеологічним утворенням. Це означає, що вона виникає лише з виникненням рефлектуючої національної інтелігенції, яка продукує філософію та культурологію національного. Національна ідея ототожнюється з філософією національного” [4: 224-225]. Актуалізація слів-понять *ідея, питання, рух, означення український* стосується не лише мемуарної

літератури, а й художньої творчості письменників Г.Хоткевича, І.Нечуя-Левицького, П.Куліша [пор. 3; 6].

Словосполучення *ідея самостійності України* функціонує у досліджуваних контекстах з мотивованими семантичними зв'язками щодо понять “національна свідомість” і “відродження української нації”, пор.: “Я ж доводив йому [Липі], що оця його пропаганда не тільки не наблизить здійснення ідеї самостійності України, а ще її віддалить...” (Чик. Сп., 146-147).

Поширене словосполучення *український національний рух* уживається в контекстах з оцінною семантикою, пор. нейтральну оцінку на зразок *говорити про український рух, цікавитися українським рухом, знайомитися з українським рухом*, і словосполучення з виразним оцінним змістом *відживити і розголосити український рух, оборона українського руху* (до особливостей ідіолекту належить уживання слова *оборона*, а не синонімічного *захист*), *доноси на український рух, міць українського національного руху, цькування національного руху* тощо.

Знижена експресивна лексика наявна в такому контексті: “Якщо росіянам за поміччю Антанти пощастить вигнати з України німців, то нема на світі тих скорпіонів, яких вони не вживали б, щоб знищити саме ім'я українців; *заходи самодержавного уряду над знищенням українського руху* здадуться нам дитячими іграшками в порівнянні з тим, що вироблятиме з українцями російський уряд” (Чик. Щ. II, 100) тощо.

Зафіксовано тісні семантичні зв'язки між лексемами *рух і справа*. Завдяки своїй загальній семантиці слово *справа* має широку лівобічну та правобічну сполучуваність із прикметниками *українська національна*, напр.: “Якби уряд був в українських руках, то це все легко зробилося б, а тепер, коли міністром земельних справ – Колокольцов, який не визнає української мови, навіть, як кажуть, глузує з неї, *справа національна стоїть* майже так само, як за самодержавного уряду” (Чик. Щ. II, 50). У конструкції з іменником *справа* актуалізуються виразна функція мети, на що вказують прийменники *для та на*, пор.: “Хоч як я не захоплювався громадською справою, але мусів працювати і в селі коло господарства, бо це було одиноке джерело для існування моєї родини і джерело, звідки я черпав гроші *для підтримання української справи*” (Чик. Сп., 273); “А здоров'я його [Яневського] немудре! Та й д-р Туркевич казав, що він туберкульозний. Треба подбати, щоб і він, як В.Ф.Симиренко, *відписав своє майно на українські справи*” (Чик. Щ. I, 69). Семантика дієслів із семою ‘міркування’ мотивує появу словосполучень із субстантивом *питання* на зразок *національне питання, українське питання*. Закономірне функціонування цих словосполучень у контекстах, де йдеться про з'їзди, зібрання тощо, напр.: “В.М.Леонтович у своїй доповіді доводив, що у всіх шарах і станах української людности *виявляється великий інтерес до національного питання, руху...*” (Чик. Щ. I, 309).

У макрополі „українство” виокремлюємо метафори, у яких семантично ключовими є слова *поле, нива, ґрунт*. Поява цих “хліборобських” метафор зумовлена семантичними зв'язками з лексемами, компонентом яких виступає сема ‘діяльність’, ‘праця’. Показовими для ідіолекту Є.Чикаленка є метафори на зразок *працювати на українському ґрунті, цікавитися питаннями на українському полі, стояти на національному ґрунті, нічого не зробити на*

українському громадському полі, не стати працівником на українській ниві, працівник на полі української науки, робітник на нашій ниві, працівник на культурнім полі українським. Зміст наведених контекстів містить характеристику конкретної діяльності людей – працівників, робітників. Абстрактна семантика іменників *справа, питання, ідея* детермінує метафоричне вживання слів *грунт, поле* у стереотипних висловах на зразок *працювати на культурному полі*.

Характеризуючи *український рух, українські справи, українське питання, українське відродження, українську свідомість, українську ідею*, Є.Чикаленко приділяє значну увагу описові конкретних учасників, відповідних справ, подій тощо. Він послуговується поняттям сукупності людей, діячів, об'єднаних спільною діяльністю, спільною справою. Це поняття передає лексична номінація *коло*. У текстах Є.Чикаленка вона вживається переважно у формі множини, напр.: “Живучи в Києві, я завів широке знайомство в українських колах як серед старших українців, так і серед студентів” (Чик. Сп., 92).

Синонімом виступає словосполучення з іменником *сфера*, напр.: “... хто приїздив до Києва з провінції, то перш усього вдавався до Лисенка, де він знаходив привіт і ласку від господаря і довідувався про все, що діється в українських сферах не тільки Києва, а й всієї України...” (Чик. Сп., 178). Ці словосполучення є ознакою книжної мови, однак у текстах вони вживаються як синоніми розмовних конструкцій на зразок *серед українців*.

Спостереження за функціонуванням словосполучень з актуалізованим прикметником *український(а,е)* свідчать про те, що характерною ознакою ідіостилю Є.Чикаленка є вербалізація концепту „українство”.

Українство як широкий спектр семантичних і структурно-текстових зв'язків виступає збірною іменниковою назвою. В ідіолекті Є.Чикаленка це високочастотне слово. Досліджувані контексти засвідчують три лексико-семантичні варіанти цієї назви: 1) *суспільний рух*, пов'язаний з українською національною ідеєю, національним відродженням початку ХХ ст., напр.: “В розмовах зо мною він [Мельник] виявляв великий інтерес до українства, а коли я подарував йому повного “Кобзаря”, а потім “Історію України” Аркаса, то він був несказанно радий і вдячний мені” (Чик. Щ. I, 61); 2) *українці як етнос*, напр.: “Піснячевський признався, що після одного літа, проведеного в редакції “Ради”, він вирішив був зовсім зрестись українства, навіть говорити по-українському перестав, але потім, коли переїхав далеко від редакції, то знов прийшов до пам'яті” (Чик. Щ. I, 159); 3) нерозчленоване поняття *українського етносу і української ідеї*, напр.: “Прихильне відношення о.Василя до українства ще більше прив'язало мене до нього і поступенно ми стали близькими приятелями до самої його смерті (Чик. Сп., 73); “Він [Яневський], без сумніву, має стихійну любов до українства, але у відродження нашої нації, очевидно, не вірить та й ніколи над цим не думав” (Чик. Щ. I, 68).

У перших двох варіантах виокремлюємо відтінки значень, зокрема у першому: а) *прихильне ставлення* до українського національного руху, пор.: “Бувши потім членом Ананівської земської управи, [І.Комарницький] часто заїздив до мене по справах, і я, бачачи, що він дуже прихильно ставиться до українства, намагався через нього організувати в земській управі продаж

українських книжок...” (Чик. Сп., 122); б) *неприхильне ставлення* до українського національного руху, пор.: “Особливо лютує проти українства головний цензор проф. Т.Флоринський, давній принципіальний наш ворог” (Чик. Щ. I, 87); в) *поширення* української національної ідеї, напр.: “Він [В.М.Леонтович] пояснив мені, що його *навернув до українства* відомий український меценат і патріот Василь Федорович Смиренко...” (Чик. Сп., 171).

Крім того, у другому варіанті фіксуємо такі компоненти значень: а) *розрізнення свідомих і несвідомих українців*, пор.: “... у нас повинні бути такі ж самі партії, як і в людей, щоб наша молодь не тікала до російських партій, а мала б відповідні свої. Тоді тільки *число свідомих українців буде збільшуватися*, а не так, як досі було, що *українство представлено у нас тільки старшими людьми*” (Чик. Сп., 176); б) *вороже* або *невороже ставлення* до українців, напр.: “Я ще від покійного Молчановського чув, що він [генерал-губернатор Сухомлинов], як учень Драгомирова, *не вороже ставиться до українства*” (Чик. Сп., 321).

Отже, у структурі лексико-семантичного поля “українство” зафіксовано ядерне вербалізоване однойменне поняття (слово *українство*) та мікрополя „свідомість”, „відродження”, „ідея, рух”, „справа, питання”, „кола, сфери” з ключовим словом-означенням *український* (а, е).

Література

1. Варинська А. Ключові слова як домінуючі елементи категорії образу автора // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М.Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. / Відп. ред. Н.Л.Іваницька. – Вінниця: ВДПУ, 2001. – Вип. 3 – С. 230 – 233.
2. Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології. – К.: МЛП, 2000. – 352 с.
3. Лаврик О.В. Образ Олекси Довбуша як втілення національної ідеї у творах Г.Хоткевича // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. Серія: Філологія. – Харків, 2002. – № 538. – Вип. 34. – С. 417 – 421.
4. Націоналізм як суспільний феномен: Енциклопедичний словник / Ю.Л.Титаренко, В.П.Філонов, О.І.Коваленко та ін.; Ю.І.Римаренко та ін. (ред.). – Донецьк: Донбас, 1997. – 381 с.
5. Піскун В.М., Ціпко А.В., Щербатюк О.В. та ін. Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини: Монографія. – К.: ЗАТ “Нічлава”, 2004. – 240 с.
6. Приходько І. Українська ідея в творчості І.Нечуя-Левицького. – Львів: Світ, 1998. – 70 с.
7. Хоменко Б. Ідея відродження України в творчості М.Коцюбинського // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М.Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія / Відп. ред. Н.Л.Іваницька. – Вінниця: Вид-во ВДПУ, 2005. – Вип. 7. – С. 30 – 33.

Джерела

- Чик. Сп.** Чикаленко Є. Спогади (1861-1907): Документально-художнє видання / Передмова: В.Шевчук. – К.: Темпора, 2003. – 416 с.
- Чик. Щ. I** Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). У 2-х т.: Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.

Чик. Щ. П Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). У 2-х т.: Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2004. – Т. 2. – 464 с.

ЛІНГВАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДІМ» В ІДІОЛЕКТІ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

© **Тетяна Монахова**, 2007

Інститут української мови НАН України (Київ)
Миколаївський державний гуманітарний університет
імені Петра Могили (Миколіїв)
УДК 811.161.2'373

У статті розглянуто репертуар лексичних репрезентантів концепту «дім» в ідіолекті Валерія Шевчука. Подано рівневу структуру концепту, що складається з ядра, приядерної зони й периферії. Визначено авторські, ідіолектні, іменникові репрезентанти концепту «дім».

Дослідження ідіолектів визнаних класиків національної літератури, особливо новітнього періоду, є надзвичайно важливим, адже дає змогу простежити розвиток самої мови сучасного періоду.

Актуальність теми дослідження зумовлена розвитком когнітивної лінгвістики, важливістю дослідження мови сучасних класиків української літератури, необхідністю створення нових підходів до лінгвістичного аналізу концепту. **Мета роботи** – розкрити зміст, встановити структуру, визначити обсяг, лексичний інструментарій репрезентації концепту «дім» в ідіолекті Валерія Шевчука.

Матеріалом дослідження були художні тексти Валерія Шевчука, зокрема такі: «Біс плоті», «Дім на горі», «Закон зла», «На березі часу. Мій Київ. Входи́ни», «Мор», «На полі смиренному», «Привид мертвого дому», «Птахи з невидимого острова», «Розсічене коло», «Стежка в траві. Житомирська сага», «Сад житейський думок, трудів і почуттів», «Срібне молоко», «Сповідь», «У пашу дракона».

Загалом у лінгвістиці існує багато визначень поняття «концепт», зокрема в працях С. Аскольдова [1], С. Воркачова [2], О. Кубрякової [7], Дж. Лакофф [11], В. Маслової [8], Ю. Степанова [9] та ін., а також у працях українських